

ALİ es-SECCÂD

(bk. ZEYNELÂBİDİN).

ALİ SEDAD

(1857-1900)

Türk mantıkcısı ve fikir adamı.

Ahmed Cevdet Paşa'nın oğludur. Özel öğrenim gördü; Said Bey'den fizik ve kimya dersleri aldı. Galata Sarayı Sultânîsi, Mahrec-i Aklâm ve Hukuk Mektebi gibi önemli okullarda mantık hocalığı yaptı. Kırk üç yaşında öldü ve Fâtih hazîresinde babasının yanına defnedildi.

Ali Sedad, yüzyıllarca fikir hayatımıza hâkim olan Fârâbî - İbn Sînâ geleneği içinde Aristo mantık anlayışına bağlıdır. Kendisinden önce gelen Türk mantıkçılarından farkı, mantık ilminin Avrupa'daki gelişmelerinden haberdar olmasıdır. Öncekiler bağlı buldukları geleneğin kapalı sistemi içerisinde mantık konularını işlemişlerdi. Ali Sedad ise gelenek çemberinin dışına çıkarak yeni fikirlerin tartışmasını yapmış, çeşitli akımlara karşı bağlı olduğu Fârâbî-İbn Sînâ anlayışı içindeki Aristo mantığının şuurlu bir savunucusu ve taraftarı olmuştur.

En önemli eseri *Mizânü'l-ukûl fi'l-mantık ve'l-usûl*'dür. Bu eserin yazılış sebebi ilgi çekicidir. Ahmed Cevdet Paşa bir mantık kitabı yazmış ve adını oğluna izâfeten *Mi'yâr-ı Sedâd* koymuştu. Ali Sedad, babasının bu iltifatına teşekkür etmek ve bir anlamda onun arzusunu gerçekleştirmek için *Mizânü'l-ukûl*'ü kaleme almıştır. Bu kitap Avrupa'da gelişen mantık akımlarına da yer verdiği için kendi alanında yazılmış ilk telif eseridir. Kitabın birinci ve ikinci bölümü klasik mantık konularına, üçüncü bölümü ise metodoloji meselelerine ayrılmıştır. Ek olarak da o zaman için henüz Avrupa'da yeni olan "cebirsal mantık"a (logique algebrique) yer verilmiştir. Böylece *Mizânü'l-ukûl*, bizde cebirsal mantığa ve metodolojiye yer veren kendi türünün ilk orijinal eseri olma hüviyetini kazanmıştır. Ali Sedad eserinde Avrupa'da mevcut mantık anlayışlarını aktarmakla yetinmemiş, onların tenkidini de yaparak bu alanda bir otorite olduğunu göstermiştir. Cebirsal mantığa karşı çıkan Ali Sedad mantık alanının cebir sahasından daha geniş olduğunu, bu sebeple mantığın cebire uygulanamayacağını ve bu yolun çıkmaza girece-

ğini derin bir vukufla belirtmiştir. Nitekim mantığın daha sonraki gelişmeleri Ali Sedad'ı haklı çıkarmıştır. Bununla beraber, yine bir Türk mantıkcısı olan çağdaşı Sâlih Zeki'nin hücumlarına uğramaktan kurtulamamıştır. *Mizânü'l-ukûl* İstanbul'da basılmıştır (1303).

Ali Sedad'ın söz konusu kitap dışında yine mantığa dair *Lisânü'l-mizân* (İstanbul 1306) ile fizik alanında *Kavâidü't-tahavvülât fi harekâtü'z-zerrât* (İstanbul 1300) adlı Türkçe eserleri kaleme aldığı bilinmektedir. Fransız matematikçilerinden Sone'nin eserini de *Hesâb-ı Tefâzülî ve Temâmî* adı ile Türkçeye kazandırmıştır. Muhtelif gazete ve dergilerde yayımlanan ilmî ve edebî makalelerinden başka *Arûz-ı Osmânî* (İstanbul 1314) adlı bir de risâlesi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâlih Zeki, *Mizân-ı Tefekkür*, İstanbul 1312, s. 25; *Osmanlı Müellifleri*, II, 248; Necati Öner, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967, bk. İndeks; a.mlf., "Türkiyede Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedad", *ACİFD*, VI/1-4 (1959), s. 60-69; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 222.

NECATİ ÖNER

ALİ b. SEHL

(علي بن سهل)

Ebü'l-Hasen Ali b. Sehl el-İsfahânî
(ö. 307/919)

İlk devir sûfilerinden.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Cüneyd-i Bağdâdî ile mektuplaştığı, Ebû Türâb en-Nahsebî ve çağdaşı diğer sûfilerle görüştüğü bilinmektedir. Kaynaklar onun bir sohbet sırasında "lebbeyk" diyerek vefat ettiğini bildirir. Kabri İsfahan'da Tokçu Mezarlığı'ndadır.

Ali b. Sehl'in Cüneyd-i Bağdâdî'ye yazdığı mektuplardan biri *sekr** ve *sahv** konusundadır. Bu mektupta savunduğu fikirlerden onun sahva dayalı tasavvufî bir görüşe sahip olduğu söylenebilir. Amr b. Osman el-Mekkî, Ebû Ya'kûb Nehrecûrî ve Ebû Ya'kûb Akta' gibi sûfilerle birlikte Hallâc'a karşı çıkması bu görüşü doğrulamaktadır. Ona göre tasavvuf, Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirmektir. İsfahânî, gerçek anlamda Allah'ı tanıyan ve hayatının her anında O'nunla şuurlu bir beraberliğe erişen kimsenin, başka şeylerle huzur ve sükûn bulamayacağı görüşündedir. Bu yüzden *yakîn**i Allah'ı bilmek, *huzur**u da O'nunla şu-

urlu ve devamlı bir beraberlik hali olarak ele alır; yakının geçici, huzurun ise kalıcı olduğunu söyler.

Ali b. Sehl insanları dinî yaşayışlarına göre sınıflandırır ve her sınıfın temel vasfını, Allah'ın sıfatlarından birinin tecellisi ile bağlantılı olarak açıklar. Dine karşı kayıtsız olan gafilerin *hiilm*, Allah'ı zikredenlerince *rahmet* sıfatı ile hayat bulduğunu söyler. O, kulun ibadet ve tatlardaki başarısının şahsî iradesinden kaynaklanmadığı, Allah'ın kendisini başarılı kıldığı için itaatkâr bir kul olduğu görüşündedir. Bu sebeple isyanı Allah'a muhalefet, itaati de Allah'la uyum halinde olmak şeklinde değerlendirir. Akıl, ruh, nefis ve hevâ gibi tasavvufî terimleri açıklarken aslında temiz olan ruhun daima iyiliği istediğini ileri sürer. Ona göre akıl ve ruh insanı âhirete yönelmeye ve nefsin arzularına karşı koymaya çağırdığı için akla bazan ruh da denilmektedir. Birbirine zıt iki ayrı yapıya sahip olan akıl ile hevâdan birincisini besleyen şey ilâhî yardım, diğerini güçlendiren şey ise ilâhî yardımdan mahrumiyettir. Bu iki zıt kutbun arasında yer alan nefis, hangisi kuvvetli ise onun tesirinde kalmaktadır. Öyleyse tehlikelerden korunmak için nefsi akıl, ruh ve imanın kontrolünde tutmak gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, s. 233-236; Ebû Nuaym, *Zikru ahhbâri İsfahân* (nşr. Dederling), Leiden 1934, II, 14; a.mlf., *Hilye*, X, 404-405; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 503-504; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 246-247; Attâr, *Tezkiretül-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 577-578; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 155; a.mlf., *Şifâtü's-safve*, IV, 85-96; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 131; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 155-156; Şarâni, *et-Tabakât*, I, 94; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 256; II, 41; Arûsî, *Netâ'icü'l-efkâr* (nşr. Abdülvekil ed-Derübî — Yâsin Arefe), Bulak 1290, I, 171.

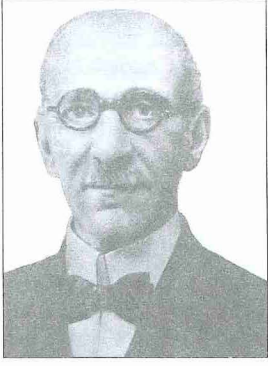
MUSTAFA BİLGİN

ALİ SEYDİ BEY

(1870-1933)

Daha çok hazırladığı sözlükler ve okullar için yazdığı tarih kitaplarıyla tanınan son devir yazar ve idarecilerinden.

Erzincan'da doğdu (21 Zilhicce 1286/24 Mart 1870). Süvari kumandanı Üzeyir Paşa'nın oğludur. Babasının adı *Sicill-i Ahvâl Defteri*'ne yanlışlıkla Aziz olarak kaydedildiğinden bazı yerlerde bu şekilde geçmekteyse de ailesinden alınan bilgilere göre doğrusu Üzeyir'dir. Nitekim

Ali
Seydi
Bey

Türkiye Büyük Millet Meclisi kayıtlarında da bu şekildedir. Erzincan Askerî Rüşdiyesi ve Mülkiye İdâdîsi'ni bitirdi. Sınıf arkadaşlarından Rızâ Tevfik'in belirttiğine göre Mülkiye'deki tahsili sırasında şiirle uğraşan Ali Seydi, mektebin Ali Kemal, daha sonraki yıllarda tasavvufî şiirleri dolayısıyla "şâir-i ilâhî-nevâ" lakabıyla tanınan Ali Rızâ ve Ali Ferruh gibi önde gelen şairleri arasında yer alıyordu. 1891'de Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun oldu. Aynı yıl Şûrâ-yı Devlet Kalemî'nde devlet hizmetine girdi. Bir yandan da Numûne-i Terakkî Mektebi ile idâdîlerde hesap, hendese, kitâbet, imlâ ve tarih hocalığı yapmaya başladı. Üsküdar İdâdîsinde çalışırken Hazîne-i Hâssa Nezâreti Tahrirat Kalemî mümeyyizliğine geçti. Hakkında verilen bir jurnal üzerine tutuklanarak muhakeme edildikten sonra "arâzî-i seniyye" başkâtipliği üyeliğiyle Bağdat'a sürgün edildi (1896). Burada da Bağdat İdâdîsi ile diğer birçok mektepte muallimlik yaptı. Ayrıca aşiretler arasındaki bazı ihtilâfları halletmekle görevlendirildi. Gösterdiği dirayetle bu önemli meseleyi, tarafları memnun ederek çözdüğü ve devleti büyük bir gailenden kurtardığı için mükâfat olarak İstanbul'a dönmesine izin verildi (Mart 1900).

Görevlerinde başarılı olduğu için 1901'de Hazîne-i Hâssa Tahrirat Kalemî mümeyyizi, 1904'te başmümeyyiz, 1907'de ise müfettiş oldu ve çeşitli rütbe ve nişanlarla mükâfatlandırıldı. Bu arada Bağdat, Basra ve Musul Emlâk-i Hümâyün idareleri ile Dicle üzerinde çalışan Hamidiye Vapurları İdaresi'ni teftiş için bir yıl kadar bu bölgelerde bulundu (1907-1908). Hazîne-i Hâssa'nın II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Maliye Nezâreti'ne bağlanması üzerine yapılan kadro düzenlemesi sonucu açıkta kaldıysa da bir müddet sonra ehliyet ve hizmeti göz önüne alınarak Dahiliye Ne-

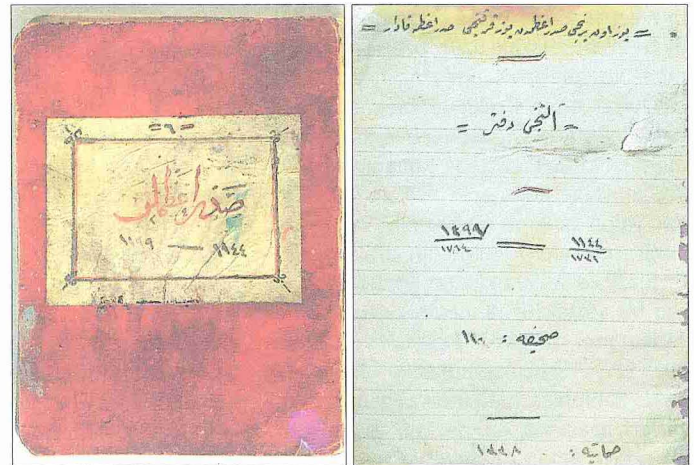
zâreti müfettişliğine tayin edildi (9 Eylül 1909). Aynı yılın kasım ayında Sultan Reşad'ın emriyle kurulan Târîh-i Osmânî Encümeni'ne dâimî âza seçildi. Bu arada Mütemâyiz rütbesi ve ikinci Mecdî nişanıyla mükâfatlandırıldı. 1913-1919 yılları arasında, önce üç ay kadar Adana valî vekilliği yaptıktan sonra Dahiliye Nezâreti Teftiş Heyeti umum müdür vekilliği, Bolu ve Çatalca sancakları mutasarrıflığı ve Elaziz valiliği yaptı. Bu son vazifesinden azledildikten sonra ise daha çok eğitim ve öğretim hizmetlerine ağırlık vererek eser yazmakla meşgul oldu. Ali Seydi, Cumhuriyet'in ilânını müteakip adı Türk Tarih Encümeni olarak değiştirilen ve başkanlığını Ahmed Refik Altınay'ın yaptığı Târîh-i Osmânî Encümeni'nde tekrar görev aldı. Encümenin 1927 yılında Maarif Vekâleti bünyesinde ve Fuad Köprülü başkanlığında yeniden teşkilinde ise açıkta kaldı. Bu yıllarda Mekteb-i Mülkiye'de muallimlik yaptı. 1933 yılı Nisanında Trabzon mebusu seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girdiyse de ekim ayında hastalanarak vefat etti.

Ali Seydi Bey bilhassa eserleriyle Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet aydınlarının birçoğu gibi maarif sahasındaki eksiklerin giderilmesinin önemine inanmış, bunun için pek çok eser yayımlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Ona göre ilerlemek için Batı'nın ilim ve fen alanlarındaki gelişmelerinden süratle haberdar olmak ve halkın kültür seviyesini yükseltmek gerekiyordu. Bu sebeple birçoğu ders kitabı mahiyetinde olan büyüklü küçüklü doksandan fazla eser kaleme almıştır. Dil meseleleriyle ayrıca ilgilenmiş, çeşitli sözlükler hazırlamış,

alfabe değişikliğine karşı çıkarak bunun getireceği zararları belirten küçük fakat önemli bir risâle yayımlamıştır. Sıvı ilaçların kolaylıkla içilmesi için özel bir kaşık icat ederek "ihtira berati" alacak kadar araştırmaya meraklı olan Ali Seydi, idarî ve ilmi çalışmalarıyla başarılı ve çok yönlü bir hüviyet gösteren son devir aydınlarından biridir.

Eserleri. Ali Seydi Bey'in yazdığı kitapları sözlükler, tarihler, dinî ve ahlâkî eserler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar arasında sözlüklerinin ayrı bir yeri vardır. 1. *Resimli Kâ-mûs-ı Osmânî* (İstanbul 1324). Önsözde belirtildiğine göre, kelime seçiminde Arapça ve Farsça'dan dilimize girmiş olanlar yanında bilhassa Türkçe kelimelere yer verilerek tertip edilen eserde 40.000 madde başı vardır. Benzeri sözlükler içinde ilk defa burada 2000 kadar terime yer verilmiştir. Aynı kökten türeyen kelimeler için ayrı başlıklar açılmayıp türemiş şekiller esas kelimenin altında gösterilmiştir. Ayrıca Batı dillerinden dilimize girmiş kelimelerin Latin harfli şekilleri de Fransızca imlâ ile yazılmıştır. 2. *Seci ve Kafiye Lugatı* (Melkon ile birlikte, İstanbul 1323). Eser bu tür lugatların gerekliliği ve önemi hakkında bir girişten sonra sözlüğün kullanılışıyla ilgili bazı bilgilerin verildiği kısa bir açıklama ile başlamaktadır. Kitabın dış kapağı üzerindeki notlardan anlaşıldığına göre eser cüzler halinde (1-5, 6-15, 15-30, 31-40, 41-55) yayımlanarak toplam elli beş cüzde tamamlanmıştır. Yazarlar, Batı dillerinde pek çok örneği olmasına rağmen Türkçe'de benzeri bir lugatın bulunmaması sebebiyle böyle bir eser hazırladıklarını belirtmektedirler. Ayrıca kelime kadrosunun seçiminde "münte-

Ali Seydi
Bey'in
Sadrazamlar
adlı
eserinin
müellif
hattı
nüshasının
dış ve iç
kapağı
(Prof. Dr. Neda
Armaner
özel
kütüphanesi)

sibin-i edeb beyinde" kullanılan Arapça ve Farsça kelimelere önem verdiklerini, dilimize diğer yabancı dillerden geçmiş olanlarla garip (az kullanılan) kelimeleri kitaba almadıklarını açıklamaktadırlar. Eserde yer alan kelimelerin asıl ve mecazi anlamlarıyla eş anlamlıları ayrı ayrı gösterilmiş, aynı kökten türeyen (müş-tak ve mürekkep) şekiller o kelimenin altında açıklanmıştır. Bir kafiye lûgatı olduğu için kelimelerin tertibinde kelime sonundaki harflerin alfabetik sıralanışları esas alınmıştır. Böylece her faslıda sonu aynı harfle biten kelimeler toplanmış, bunlar kendi aralarında ilk harflerine ve med, fetha, kesre, zamme gibi hareketlerle okunuşlarına göre tertip edilmiştir. 15.000 kadar kelime ihtiva eden eserde bunların seci ve kafiye olarak kullanılışlarını göstermek için örnek beyitler verilmiştir. Bu hacimli eser (863+7 s.) aynı zamanda genel bir sözlük olarak da kullanılabilir. Eserden, metin tamerinde bilhassa okunamayan kelimelerin tesbitinde de faydalanmak mümkündür. 3. *Lugatçe-i Edebiyyât* (İstanbul 1324). İç kapağında *Seci ve Kafiye Lugatına Zeyl* yazılı olduğu için bazı kataloglara (krş. Özege, IV, 1539) bu adla ayrı bir kitapmış gibi geçen eser küçük bir edebiyat lûgatıdır. Nitekim *Seci ve Kafiye Lugatı'nın* 41-55. cüzünün dış kapağında, yedi formalık *Lugatçe-i Edebiyye* ile yirmi formalık *Defter-i Galatât*, mahiyetleri itibariyle bir nevi zeyil kabul edildiklerinden abonelelere ücretsiz gönderilecekleri, arzu edenlere ise ayrıca satılacakları ilân edilmiştir. Ali Seydi eserinin "İfâde" başlıklı kısmında, "kullanılmakta olan edebî istihlâhları tarif, tefsir, izah ve misalleriyle elifbâ sırasıyla toplayan böyle bir lâhikanın yazılmasını faydalı ve lüzumlu gördüğünü" belirtmekte, Muallim Nâci'nin *Istihlâhât-ı Edebiyye'si* varken bu kitabı kaleme almasını ise onun bütün edebî terimleri alarak uzun uzadıya açıklaması ve alfabetik olmaması sebebiyle bir lûgat olma özelliğini taşımamasına bağlamaktadır. 4. *Defter-i Galatât* (İstanbul 1324). Türkçe'de kullanılan 1500 kadar galat kelimenin aslı ile 700 kadar yakın anlamlı (müteşâbih) ve eş anlamlı (müterâdif) kelimenin aralarındaki farkları ve kullanıldıkları yerleri gösteren bir sözlüktür. 5. *Lisân-ı Osmânî'de Müsta'mel Lugat-ı Ecnebiyye* (İstanbul 1327). Türkçe'de kullanılan Batı kaynaklı kelimeler hakkında yazılmış benzerleri arasında en hacimli lûgat olan bu eserin adına Ali Seydi'den bahseden

kaynaklarda rastlanmadığı gibi, aynı konuda bir sözlük hazırlayan M. Nihat Özön de daha önce yazılmış sözlüklerden bahsederken Ali Seydi'nin bu eserini zikretmez. Ancak Özön, kitabını meydana getirirken faydalandığı "eserlerinden örnek alınmış yazarlar" listesinde A. S. rumuzuyla Ali Seydi'den örnek aldığını belirtmektedir. 6. *Musavver Dâiretü'l-maârif* (Ali Reşad, Mehmed İzzet ve L. Feuillet ile birlikte, I-II, İstanbul 1332-1333). Önsözünde altı yedi ciltten meydana geleceği ifade edilen ve sonuna kadar neşredilmesi için gerekli tedbirlerin alındığı belirtilen eserin sadece "Egiste" (أزبست) kelimesiyle biten 1064 sayfalık I. cildi ile 1552. sayfada sona eren ve elif harfinden "Üseyid" (أسيد) kelimesine kadar gelen II. cildinin ilk bölümü yayımlanabilmiştir. Fransızca *Petit Larousse* örneği alınarak hazırlanan ve devrinde yayımlanan ansiklopediler içinde gerek tertibi gerekse muhtevası itibariyle önemli bir yeri olan eserin yazarları, *Dâiretü'l-maârif*'in ayrıca yayımlandığı zamana kadar hazırlanmış en iyi Fransızca-Türkçe lûgat olduğunu söylemektedirler. Eserin bir başka özelliği de Türkçe kelimeler için örnekler yazılması ve ortaya çıkış sebepleriyle kullanıldığı yerler belirtilerek atasözlerine yer verilmiş olmasıdır. Ayrıca her kelimenin Latin harfleriyle de yazılışı gösterilmiş, dinî ve şer'î terimlerle "istihlâhât-ı kadîme-i Osmâniyye"ye önem verilerek hiç kullanılmayan veya az kullanılan bazı kelimelere işlerlik kazandırma yolu tutulmuştur. Bu bakımdan ansiklopedi, aynı zamanda iyi bir lûgat olma özelliğine sahiptir. Madde başlarında bibliyografya alt başlığı açılarak burada ilgili kitapların kısaca tanıtılması da bir diğer yeniliktir. 7. *Latin Hurûfu Lisanımızda Kâbil-i Tatbik midir?* (İstanbul 1340). Harf inkılâbından dört yıl önce İzmir İktisat Kongresi sırasında yeniden gündeme gelen ve git-tikçe artan bir şiddetle münakaşa edilen "istihlâhât-ı hurûf" (alfabe değişikliği) meselesi hakkında *Tanin* ve *İleri* gazetelerinde değişiklik lehinde çıkan makalelere karşı kaleme alınmış bir risâledir. Kapağında adı ayrıca Latin harfleri ve Fransızca imlâ ile *Latine Houroufi Liçanimiza Kabil-i Tatbik midir?* şeklinde de yazılmış bulunan bu reddiyede Ali Seydi kullanılmakta olan Arap harflerini daha çok millî ve mantıkî bakış açısından müdafaa edeceğini belirtmektedir. Konu üzerindeki tartışmaların eski millî harflere dönüş, sırf Arap âhenk ve telâffuzuna (mahrec) has harf-

leri alfabemizden çıkarma, bazı ilâvelerle Latin harflerini kabul ve kullandığımız alfabede yapılacak değişiklikler olmak üzere dört esas noktada toplanabileceğini söyler. Birinci teklifin imkânsız, ikincisinin ancak çok iyi bir hazırlık ve araştırmadan ve bu esaslara göre düzenlenmiş bir sözlükten sonra mümkün olacağını, bu takdirde de çocuklarımıza Kur'an öğretebilmek için ayrıca gayret göstermek gerektiğini izah eder. Latin harflerinin kabulü meselesine gelince, bunun dinî mahzurları ile diğer müslümanlar bakımından doğuracağı güçlükleri bir tarafa bırakarak, o gün için pek az savunucusu bulunan bu değişikliğin gerçekleşmesi halinde uğranılması kuvvetle muhtemel zararları gözler önüne serer ve kullanılan alfabenin birçok olumlu özelliğe sahip olduğunu belirtir. Bu özellikleri de tarihî ve ilmî delillerle açıklar. Ali Seydi'nin bu küçük kitapçığı A. Galanti'nin Latin harflerinin kabulüne karşı çıkan eserlerinden sonra en ciddi çalışma niteliğindedir. 8. *Resimli Yeni Türkçe Lugat* (İstanbul 1929; dış kapakta baskı tarihi 1930). Ali Seydi'nin bu eseri harf inkılâbının birinci yıl dönümü münasebetiyle yeni harflerle basılmış ilk sözlüktür. Üç ay gibi kısa bir zamanda hazırlanan ve basımına 1929 yılı sonlarında başlanan eser 1930 yılı başlarında tamamlanmıştır. Başlıca kaynaklarını Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türki'si* ile Dil Encümeni'nce hazırlanan *İmlâ Lugatı* (1928) ve 1914'te bastırıldığı *Resimli Kâmûs-ı Osmânî*'nin oluşturduğu bu sözlükte daha çok Türkçe kelimelerden seçilmiş 40.000 madde başı yer almaktadır. Acele ile hazırlanan ve *Resimli Kâmûs-ı Osmânî* kadar başarılı olmayan eserde kelimelerin yeni harflerle yazılışında bazı tereddütler, yanlışlık ve karışıklıklar vardır. Sözlükte kelimelerin Türkçe karşılığı verildikten sonra Fransızca'ları da yazılmış, aynı şekilde deyimlerin karşılıkları da gösterilmiştir. Eser bu yönüyle bir Türkçe-Fransızca sözlük niteliğini taşımaktadır.

Yazarın çoğu dil konusunda olan belli başlı diğer eserleri arasında ise şunlar yer almaktadır: *Güldeste-i Bedâyi'* (İstanbul 1320). Resmî, hususî ve ticarî yazışmalarla ilgili nazarî ve amelî bilgiler veren bu eser çok rağbet gördüğünden dört defa basıldıktan başka, *Tertib-i Cedid Güldeste-i Bedâyi'* (İstanbul 1322), *Muhtasar Güldeste-i Bedâyi'* (İstanbul 1325), *Tertib-i Cedid Muhtasar Güldeste-i Bedâyi'* (İstanbul 1327 [dış kapağın arka yüzünde 1328]) gibi adlarla bir-

kaç defa daha yayımlanmıştır. *Mesâil-i Tabiiyye* (İstanbul 1307); *Kitâbet Dersleri* (İstanbul 1321); *Furûk-ı Müteşâbihât ve Müterâdîfât* (İstanbul 1329).

Tarihe Dair Eserleri. *Hükûmât-ı İslâmiyye Târîhi* (İstanbul 1327). İç kapagındaki bir nottan anlaşıldığına göre on büyük cilt olarak tasarlanan eserin sadece "zamân-ı câhiliyyet ve asr-ı saâdet" konularındaki I. cildi neşredilmiştir. "Kable's-şürü" başlıklı bölümde kısa bir önsözden sonra, "Tarih Hakkında Birkaç Söz", "Tarihin Taksimi", "Tarihin Me' haz ve Muavinleri", "Re's-i Târih", "Tarihin Seyr ü Terakisi" başlıklı beş kısım yer almakta ve bu bölümde tarih ve tarihçilik hakkında bir ön bilgi verilmektedir (s. 5-15). "Medhal"de ise âlemin ve Hz. Âdem'in yaratılışı, Nüh tufanı ve sonrası hakkında verilen bilgilerle Câhiliye dönemine geçilmiş ve eser Hz. Peygamber'in vefatı ile sona ermiştir. Büyük boy 286 sayfa olan kitapta konu ile ilgili bazı resim ve haritalar da vardır. *Sokullu Mehmed Paşa* (İstanbul 1327); *Alemdar Mustafa Paşa yahut Tarih Tekerrürden İbarettir* (İstanbul 1329); *Târîh-i İslâm* (Ali Reşad ile birlikte, İstanbul 1327); *Târîh-i İslâmdan Birkaç Yaprak: Aşere-i Mübeşşerenin Terceme-i Ahvâl ve Menâkıbı* (İstanbul 1327); *Târîh-i Umûmî* (Ali Reşad ile birlikte, I-III, İstanbul 1327); *Mekâtib-i İdâdiye Şakirdânına Mahsus Devlet-i Osmâniyye Târîhi* (İstanbul 1329). 633 sayfalık bu eser daha sonra sultânilerin programına uygun hale getirilerek yeniden düzenlenmiş ve 334 sayfalık I. cildi basılmıştır (İstanbul 1338).

Ahlâka Dair Eserleri. *Vezaîf Nazariyesi Üzerine Mürettep Ahlâk-ı Dînî* (İstanbul 1329); *Musâhabât-ı Ahlâkiyye* (İstanbul 1334). Altı kitaptan (bölüm) meydana gelen bu seri devre-i ülâ 1-2, devre-i mutavassıta 3-4, devre-i âliyye 5-6 olmak üzere mektep programına uygun olarak hazırlanmış ve birçok baskısı yapılmıştır. *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye* adlı üç kısım olarak basılmış eserinden başka (çeşitli baskıları için bk. Özege, IV, 1806-1807) iki kısım halinde *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye* (İstanbul 1328-1329) adlı ders kitaplarını da hazırlamıştır. Bunlardan başka çeşitli okullarda ders kitabı olarak okutulan bizzat kendisinin veya diğer müelliflerle birlikte hazırladığı eserleri de vardır.

Ali Seydi'nin çeşitli gazetelerdeki makaleleri arasında, 1921 yılında *İkdam*

gazetesinde yayımladığı Osmanlı teşkilât ve teşrifatına ait makaleler *Teşrifat ve Teşkilatımız* adıyla derlenerek bir kitap haline getirilmiştir (nşr. N. Ahmet Banoğlu, İstanbul, ts.). Ancak ciddi bir neşir olmaktan uzak bulunan bu sadeleştirilmiş ve açıklayıcı dipnotlarla hazırlanmış çalışmada Ali Seydi Bey'in makaleleri arasına yer yer ve çok defa esas metinden ayırt edilemeyecek tarzda konu ile ilgili bazı yazılar da ilâve edilmiştir. Kitabın ikinci bölümü ise, neşreden "Harem Teşkilâtı ve Teşrifatı" adı altında esere eklediği, bir kısmı daha önce yayımladığı *Tarih Dünyası* adlı dergide çıkmış yazılardan meydana gelmektedir.

Sicill-i Ahvâl Defteri'nde belirtildiğine göre *Usûl-i mesâha ve ta'yîn-i mesâfe ve Hall-i Mesâil* adlarında matematik ve geometri ile ilgili iki eseri için yayın izni alınmışsa da bunların basıldığı tesbit edilememiştir.

Ali Seydi'nin Osmanlı sadrazamları hakkında 1338'de (1920) hazırladığı *Sadrazamlar* adlı basılmamış bir eseri vardır. Bunun, torunu Prof. Dr. Neda Armaner'in kütüphanesinde bulunan altıncı defterinden müellifin ilk sadrazamdan itibaren kronolojik bir sıra takip ederek bütün sadrazamları ele aldığı anlaşılmaktadır. 110 sayfalık bu defterde 111. sadrazam Topal Osman Paşa'dan 140. sadrazam Yeğen el-Hâc Mehmed Paşa'ya kadar otuz vezirin hayatı yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, XLV, 1-2; a.e., *Zeyl*, CL, 392; TBMM Sicil Arşivi, Dosya nr. 846; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1511; Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, İstanbul 1954, I, 232; a.mlf., *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, İstanbul 1968-69, s. 465-467; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 353; Özege, *Katalog*, III, 972, 981, 1071, 1224, 1225, 1288; IV, 1539, 1806, 1807, 1829; Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Eüreleri*, Ankara 1972, s. 365, 370; a.mlf., *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 207, 473; a.mlf., "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız", *TDAY Belleten* 1963 (1964), s. 100, 115; Kâzım Öztürk, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973*, Ankara 1973, s. 147; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan 1987, II, 260-262; Mehmet Halit Bayrı, "Meşrutiyet Devrinin İlk İlmî Müessesesi: Türk Tarih Encümeni", *Tarih Dünyası Dergisi*, III/30-31, İstanbul 1952, s. 1211-1216; A. Dilaçar, "Türkiye Türkçesi Sözlüklerinden Seçme Eserler", *TD*, II/22 (1953), s. 677; a.mlf., "Cumhuriyet Devrinde Harf Devrimi Hakkında Yayımlanan Eserlerden Görebildiklerimiz", *TD*, II/23 (1953), s. 736; *TA*, II, 96; *DTEA*, I, 116.

ALİ SUÂVİ

(1839-1878)

Siyasî mücadele ve fikir adamı, gazeteci, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi ve ilk Türkçülerden.

1255 yılı Ramazanında (Kasım 1839) İstanbul'da Cerrahpaşa'da doğdu. Çankırı'dan gelerek İstanbul'a yerleşmiş, geçimini kâğıtçılıkla sağlayan, fakir fakat dürüst bir adam olan Hüseyin Ağa'nın oğludur. Ali Suâvi'nin tahsile ne zaman, nerede ve nasıl başladığı kesin olarak bilinmemekle beraber *Ulûm* gazetesinde bir kısmı yayımlanan "Yeni Osmanlılar Tarihi" (nr. 15, I Muharrem 1287, s. 892-932) adlı hâtrâtında verdiği bilgilere göre Dâvud Paşa Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra Bâb-ı Seraskerî'de Dersaadet Yoklama Kalemî'ne girdi ve burada iki üç yıl kadar kâtip olarak çalıştı. Âdet olduğu üzere bu sırada cami derslerine de devam etti. Muhtemelen Sâmî Paşa'nın Maarif nazırlığı sırasında açılan bir imtihanı kazanarak Bursa Rüşdiyesi'ne muallim oldu (1856). Fakat bazı uygun-suz davranışları dolayısıyla halkın şikâyeti üzerine bir yıl sonra buradan ayrılmak zorunda kaldı. 1858 yılında Simav'daki rüşdiyede ve Kurşunlu Medrese'de hocalık yaptı. Kendi ifadesine bakılırsa on sekiz yirmi yaşlarında hacca gitti. Dönüşünde yine Sâmî Paşa'nın aracılığıyla Sofya'da ticaret mahkemesi reisiği, Filibe'de rüşdiye hocalığı ve tahriyat müdürlüğü yaptı. Azledilince tekrar İstanbul'a döndü. İstanbul'da bir yandan, başta Sâmî Paşa olmak üzere şehrin o zamanki fikir muhitlerini teşkil eden bazı paşa konaklarına devam etmeye, bir yandan da Şehzadebaşı Camii'nde vaazlar vermeye başladı (1866). Henüz *Muhbir*'de yazı yazmaya başlamadan önce dinî ilimlerdeki vukufu ile dikkati çeken Ali Suâvi aynı zamanda kuvvetli bir hatipti ve kendisini dinleyenleri kolayca tesir altına alabiliyordu. Adı ve şöhreti kısa zamanda bütün şehirde duyuldu. Yine kendi ifadesine göre bu vaazlara ara sıra Sadrazam Fuad Paşa bile geliyordu.

1867 yılı başında yayın hayatına giren *Muhbir* gazetesinin sahibi Filip Efendi'nin teklifi üzerine bu gazetenin yazar kadrosunda yer alan Ali Suâvi, gazete-de devrin çeşitli siyasî ve sosyal meseleleriyle ilgili makaleler neşretmeye başladı. Daha sonra "Yeni Osmanlılar Tarihi"nde bu konuda, "Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım, vatanımız gazete-